

VENY, Joan (2009): *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 143), 260 p.

Com assenyala l'autor en la presentació, i com ja ho anuncia el títol, l'eix d'aquest nou llibre de Joan Veny és la variació diacrònica unida a la variació diatòpica, és a dir, l'evolució de la llengua catalana, tant en l'aspecte intern com en l'extern o social, i tenint en compte els diferents espais concrets on és parlada. Aprofitant dades de procedència geogràfica plural, Veny culmina una lloable tradició d'interès per la diversitat, per la variació de la llengua, com a element enriquidor del conjunt, que trobem històricament entre els filòlegs de les Illes, des d'Antoni M. Alcover, passant per Marià Aguiló, pels

Estudis Romànics [Institut d'Estudis Catalans], Vol. 32 (2010), p. 427-551

autors balears que participaren en el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, als quals es dedica un treball en el llibre, o per Francesc de B. Moll, també estudiat en el llibre que ens ocupa.

Un altre tret que ens agradaria destacar en *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, com en general en els treballs del professor Veny, són les interessants aportacions sobre processos diversos de la gramàtica històrica catalana, sobretot sobre canvis fonètics i lexicosemàntics, així com les precisions metodològiques que conté. Al nostre entendre, els grans treballs de lexicografia, dels quals hom pot traure un major aprofitament, i on Joan Veny mostra tot el seu magisteri, són aquells en què, a més de les informacions pertinents sobre les veus concretes estudiades, s'aporten informacions científiques d'abast general, sobre els mètodes usats en la investigació i sobre les motivacions lingüístiques que estan darrere dels canvis; informacions que tenen una aplicabilitat més enllà dels casos puntuals estudiats en cada monografia. Els treballs de Joan Veny, i recordem ara, per exemple, els diversos estudis sobre ictionímia catalana, són sens dubte en aquest sentit un model a seguir i una font d'aprenentatge per a tothom, i en especial per als joves filòlegs.

Per això, juntament amb els índexs de mots, com l'utilíssim índex que acompanya el llibre *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, seria ben interessant la presència d'índexs dels canvis lingüístics estudiats o citats, com, per exemple:

- La importància en fonètica històrica dels «fenòmens especials» (Moll) o «canvis fonètics irregulars» (Badia i Margarit): assimilacions, dissimilacions, metàtesis, etc., dels quals els treballs de Veny contenen un complet inventari, en les seues diverses varietats i amb nombrosos exemples.

- El paper de l'equivalència acústica G=B (per ex., *guaret > buret, gotim > botim*).

- El paper de les atraccions paronímiques, de les homonimitzacions, en etimologia (per exemple, *bolantí > volantí*, per homonimització semàntica amb *volar*).

- L'adaptació dels estrangerismes, com ara el reforç vocàlic característic dels catalanismes introduïts en castellà (per exemple, *Montserrat < Montserrat, rape < rap*), o l'ensordiment de la consonant inicial i pèrdua de la vocal final en els italianismes (per ex., *gianchetu > xanguet*).

- La tendència de la síl·laba travada a tancar la vocal precedent en els parlars catalans septentrionals de transició: FONTE > *fònt* > *fónt*.

- El canvi [ɲ] + s en els plurals en mallorquí a [jɲ]: [bájɲ] → pl. [bájɲs].

Igualment, destaquem en els treballs de Veny les aportacions més pròpiament metodològiques, com ara les reflexions sobre la importància de tenir en compte en etimologia les realitats referencials que designen les paraules (mètode «Paraules i coses»), la necessitat de considerar les raons semàntiques i fonètiques en etimologia, i no deixar-se dur per les aparences superficials i sovint casuals, que l'autor exemplifica, per exemple, amb la relació de *gussi / bussi* 'tipus de llaüt' amb *bus* 'barca molt ampla de buc usada en el segle XIII, difícil d'acceptar per raons semàntiques i fonètiques (p. 34). Igualment, les reflexions sobre la importància del context per al significat dels mots (p. 68), les informacions sobre les àrees on són més freqüents els arcaïsmes (p. 74), o els criteris per identificar els manlleus, entre altres contribucions metodològiques que hi podríem aportar, i que el lector trobarà en aquest llibre.

Els articles, procedents de treballs anteriors, molts ells d'accés difícil, i ara feliçment reunits i sovint ampliat, estan classificats en tres seccions: I Història de la llengua, II Fonètica històrica i III Dialectes i codificació. La primera secció està formada per cinc treballs. El primer, «Breu història externa de la llengua catalana», fa un repàs sintètic dels aspectes clau de la història de la llengua catalana, des dels orígens llatínovulgars fins a l'època actual, passant pel substrat preromà, els elements de superstrat germànic (visigots i francs), els elements àrabs, el mossàrab, l'expansió meridional i mediterrània de la llengua, la influència occitana, l'edat moderna, la Renaixença i el segle XX, distingint-hi tres etapes clarament diferenciades: l'època anterior a la Guerra Civil, el període franquista i la restauració borbònica. Aquest repàs històric ofereix un enfocament pluriterritorial, amb informacions procedents de les diferents parts del domini lingüístic català, així com algunes dades poc conegudes, sobretot en els apartats dels segles XIX i XX.

En «Les relacions catalanogenoveses i el seu reflex lingüístic» es tracta de l'aportació lingüística genovesa al català, aspecte, com diu el mateix Veny, molt poc atès fins a hores d'ara en la història de la

llengua catalana. L'autor s'hi ocupa del paper difusor de Gènova de vocables referents a diferents àrees lèxiques: ictiònims, mots nàutics, noms de ceps i vins, així com del gentilici *genovés* (i mots afins). Tracta també sobre la presència d'alguns genovesismes «fantasma» en el diccionari de Pere Torra (1640) i sobre el paper transmissor de genovesismes del català cap al castellà.

El tercer treball tracta, així mateix, sobre les relacions amb l'italià: «Italianismes en el *Diccionari mallorquí-castellà* (1840) de Pere Antoni Figuera». L'anàlisi de Veny se centra en els mots *nepote*, *garbull* i *engarbullar*, *bròculi*, *tretseti* (*napolitana*) i *cauuta*. Alguns d'aquests mots deuen haver arribat al balear directament des de l'italià (*cauuta*, *tretseti*), en canvi, els altres semblen haver arribat al català passant pel castellà. Per tal d'arribar a aquestes conclusions Joan Veny analitza críticament cadascun d'aquests mots, amb un mètode lexicogràfic rigorós, tenint en compte fonts lexicogràfiques i literàries catalanes, italianes i castellanes, aportant al llarg de l'anàlisi algunes dades poc conegudes. Són ben destacables les contribucions metodològiques per a la identificació dels manlleus. Així, es demostra l'origen italià de *garbull* i *engarbullar* pel major nombre de derivats, per la documentació més primerenca i per l'ús semàntic extensiu o figurat que té aquest tipus lèxic en italià.

El següent treball, «Els manlleus a través de la història del català», tracta, com diu l'autor, sobre els manlleus que el català ha fet a altres llengües, des d'una perspectiva fonamentalment diacrònica i dialectològica. Després de definir el concepte de *manlleu*, tot diferenciant-lo de la *continuïtat d'àrea lèxica*, en la primera part s'ocupa, fent ús de nombrosos exemples il·lustratius, de les característiques dels manlleus: tipologia, usos estilístics, marques, canals de penetració, diferència entre adopció, adaptació i substitució, criteris de detecció dels manlleus, i relació entre manlleus externs i normativa. En la segona part de l'article tracta dels manlleus que el català ha fet a diferents llengües al llarg de la història: hellenismes, llatinismes, occitanismes i aragonesismes. Acaba el treball amb l'estudi dels «manlleus interns», és a dir, els que tenen lloc dins d'una mateixa llengua.

L'últim treball de la primera secció del llibre és «La participació dels balears en el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana». En aquesta ocasió Joan Veny descriu i analitza la participació mallorquina en el Congrés de 1906, tot agrupant les intervencions en funció de la temàtica: sintaxi, estàndard, història de la llengua, dialectologia, sociolingüística, lexicologia, literatura popular i edició de textos. Acaba amb unes conclusions, de les quals ens agradaria destacar l'ús del nom *llengua catalana* sense problemes per part dels congressistes balears, així com les propostes que aquests hi feren a favor de l'acceptació, amb criteris selectius, de les variants diatòpiques catalanes.

La segona secció del llibre, «Fonètica històrica», està formada per tres treballs. El primer («Centralització de *o* àtona inicial: de *clotell* a *clatell*») s'ocupa d'una llei secundària del català, el pas de [o] àtona, sobretot en posició inicial, a [a] (català occidental) o [ə] (català oriental), tipus *clotell* > *clatell*, exposada en un context històric i dialectal i il·lustrada amb nombrosos exemples. L'autor va repassant els diversos contextos en què té lloc el canvi, i els diferents factors que hi estan implicats, sobretot assimilacions i dissimilacions. El segon treball d'aquesta secció, «San(t) Antoni / Sen(t) Antoni», analitza l'origen de la variant antiga i occidental *sent*, així com el tema de la presència o absència de la dental final *sant* / *san* en aquest mot. Després de repassar la bibliografia sobre el tema, aporta una explicació original, partint del caràcter àton del mot en posició proclítica, tenint en compte la inestabilitat de la *a* àtona, per assimilació o dissimilació vocàliques o per contacte amb una consonant palatal. Aporta nombrosos exemples antics i actuals del procés *sant* > *sent* en diversos contextos, i relaciona el canvi amb els casos paral·lels de [a] > [e] de la síl·laba inicial en català occidental. Pel que fa a l'emudiment de la *-t* final (*San Antoni*), creu que obeeix bàsicament a un factor intern d'extensió de casos de *san* davant de consonant (tipus *Sant Joan* > *San Joan*, per simplificació del grup triconsonàntic), a d'altres davant vocal.

En el vuitè treball del llibre, i tercer d'aquesta secció, «Scripta eivissenca i lingüística diacrònica», el doctor Veny presenta el programa de recerca *Scripta i variació dialectal* del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, que inclou l'estudi d'un gran nombre de textos de les diverses àrees dialectals catalanes, des dels segles XIII-XIV fins al XX. L'estudi de l'eivissenc, a partir d'aquesta base de dades, en demostra la importància per a la lingüística històrica catalana. Entre altres coses, el programa permet la documentació seqüenciada de les diverses formes lingüístiques a través

dels temps, amb els avantatges consegüents, manifestats en la possibilitat de copsar millor, més detalladament, els processos de canvi, des del seu inici, passant per les possibles alternances polimòrfiques, fins a la culminació del procés; permet també la retrodatació de diverses formes, així com enregistrar unitats lèxiques i variants no recollides anteriorment.

La darrera secció del llibre («Dialectes i codificació») està formada per tres treballs. El primer, «El *Diccionari General* de Fabra: precedents, posterioritat, dialectalismes», es pot dividir en dues parts. En la primera s'estudia el procés de gestació del *Diccionari General*, i es divideix en dos apartats clarament diferenciats. En el primer (1. 1.) hom tracta sobre la primera edició del *Diccionari* (1932) i sobre els seus precedents; i en el segon (1. 2.) es centra en la segona edició del *Diccionari General* (1954), i fa un seguiment de les edicions posteriors, incloses les actualitzacions de l'IEC: DIEC-1 (1995) i DIEC-2 (2007). En la segona part de l'article Joan Veny fa un repàs històric al procés d'incorporació de dialectalismes al *Diccionari General*, així com als criteris d'admissió de dialectalismes. Si aquest és pot considerar com un article de síntesi, que resumeix un tema important de la història de la llengua catalana, el següent treball («Francisc de B. Moll, codificador de la varietat balear: una mostra») pertany a la categoria de les investigacions monogràfiques al voltant d'algun aspecte particular de la llengua catalana. En aquest cas la recerca es centra en el pronom balear i alguerès *perhom* 'un cadascú, cadascú, a cadascú', del qual Veny defensa, com abans ho havia fet Moll, l'escriptura aglutinada, atenent la consciència lingüística dels balears, el paral·lelisme amb *tothom*, la gramaticalització reforçada per la comparació amb l'alguerès i la tradició predominant a les Balears de la forma aglutinada.

Clou el llibre el treball «Codificació dialectal i polimorfisme en la *Nuova grammatica* (1945) de G. Palomba», el qual subratlla i analitza l'originalitat de la codificació aplicada a l'alguerès per Palomba, conscient del distanciament d'aquest dialecte de l'estàndard general, i tractant de buscar un punt d'equilibri entre la llengua col·loquial algueresa i la llengua estàndard. Veny analitza i comenta el polimorfisme present en aquesta gramàtica, descrivint i tractant d'explicar les variants alguereses, que classifica en diversos apartats. Dins les variants internes s'inclouen les lexemàtiques, les formals i les socials, i entre les variants externes es troben les degudes al contacte de l'alguerès amb el sard, amb l'italià i amb el castellà.

El llibre es completa amb una copiosa i útil bibliografia, amb les referències sobre la procedència dels treballs, amb unes llistes d'abreviatures i dels signes fonètics utilitzats, amb uns mapes dialectals i amb el ja citat índex de mots, que permet de manera ràpida la consulta d'alguna veu concreta estudiada al llibre.

En suma, la lectura de *Per a una història diatòpica de la llengua catalana* resulta realment profitosa, pels ensenyaments i les troballes filològiques que conté, per la capacitat de síntesi de l'autor, per les perspectives d'estudi que obre dins l'àmbit de la filologia, de la lingüística històrica i de la dialectologia diacrònica, i també per la seua amenitat i facilitat de lectura, que fa que resulte agradable de llegir no únicament als especialistes sinó en general als lectors que saben delectar-se amb les lectures intel·ligents.